

ASPECTE ALE TRANSFERULUI CULTURAL ÎN TRADUCEREA EPICII POPULARE (aplicații în germană și engleză)

Asistent drd. Andreea Rusen
lector drd. Maria Alexe

Abstract

From ancient time mankind dreamed of universal language and one of most popular myth is that of the Babel tower. Unfortunately the universal language is a dream and the already old Esperanto a strange or funny experimental language. We need translation and we need people able to transfer cultural facts from a type of culture to another. This paper focuses on different cultural aspects that occur during the translation of fairy tales from German and English to Romanian. Fairy tales express the mentality, (cultural pattern) of a certain culture, that is why a simple translation as a replacement of an word with another is not enough.

1. Traducerea - o necesitate ?

Din cele mai vechi timpuri oamenii au visat la o limbă universală, o limbă prin care toți oamenii să poată comunica. În diferite timpuri anumite limbi mai cunoscute au încercat să îndeplinească acest rol, latina din antichitate până în epoca Renașterii, franceza în secolul al 19-lea, engleza în epoca contemporană. Au existat chiar încercări de a inventa o nouă limbă Esperanto (entuziasmul cu care a fost primită nu a fost confirmat, deși la Graz a fost inaugurat un monument al acestei limbi în anul 2002). Nevoia de traducere este un alt aspect al acestei dorințe de comunicare.

1.1 Societatea postmodernă și nevoia de traducere

Într-o lume aflată în continuă schimbare, dar și într-un proces de globalizare, transferul de informație depinde din ce în ce mai mult de o traducere eficientă, în realizarea căreia se respectă contextul cultural al textului din LS (limba sursă) în LT (limba țintă). Traducerea textelor folclorice (în cazul studiat a textelor epice), texte reprezentative pentru definirea universului cultural al unui popor este o etapă importantă în realizarea schimburilor culturale.

Spre deosebire de epocile anterioare, în societatea postmodernă, traducătorii se confruntă cu un proces mai complex. Textul tradus suferă adesea mai multe procese de transformare, ele schimbă în același timp limba de expresie și contextul mediatic. În cazul tipului de texte pe care le supunem analizei, narațiunile populare, putem distinge cel puțin două etape. Textul a fost inițial creat pentru a fi spus, nu scris. În momentul publicării a fost nevoie să se opereze anumite transformări pentru a adapta elemente specifice expunerii orale exprimării scrise. Traducătorul trebuie să redea nu doar textul tipărit ci și impresia de oralitate pentru a transmite în întregime mesajul textului original. Demersul este și mai dificil când textul este destinat reprezentării teatrale sau video, deci are loc o a treia schimbare mediatică.

1.2. Traducerea – proces de comunicare

Scopul pentru care se realizează o traducere este nevoia de a comunica un mesaj dintr-o sferă culturală ce folosește un anumit cod (o anumită limbă) în altă sferă culturală ce folosește alt cod. Traducătorul trebuie să

găsească echivalențe funcționale care să păstreze valoarea comunicațională a textului, uneori chiar în dauna traducerii semantice. De aceea el trebuie să țină seama de variabilele sociologice cu care se confruntă de exemplu: participanți (cititori) obiective, context socio-cultural. (Roger T. Bell-p.27)

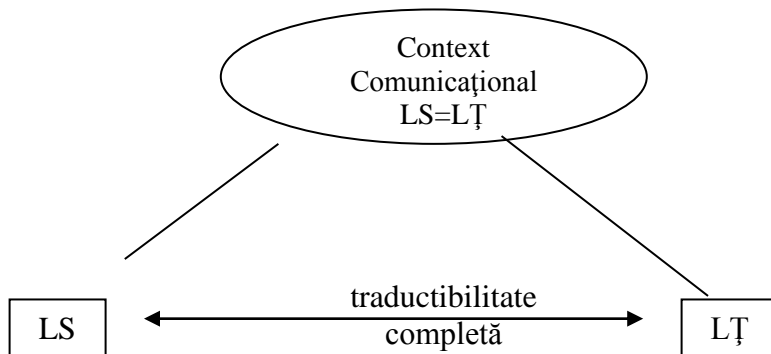
Traducere textelor folclorice se face după ce acestea au fost repuse în circulație prin varianta scrisă, au fost receptate ca atare și s-a realizat o selecție în plan estetic. În acest fel este împiedecată izolrea creațiilor populare într-un corpus cultural destinat conservării arhivistice. [Petru Ursache 15]

Basmelor reprezintă o formă de comunicare a concepțiilor fundamentale ale unui popor, prin care acestea sunt transmise în timp. Funcția educativă este una din cele mai importante, de aceea traducătorul trebuie să țină seama de modelul cultural pe care basmul îl reprezintă și să încerce să transmită, dar și să adapteze acest model în funcție de modelul cultural căruia i se adresează. De exemplu în basmele românești fiul cel mic se dovedește mai viteaz, mai înțelept, mai înzestrat. Acest model cultural nu corespunde tuturor sferelor culturale, există popoare la care fiul cel mare trebuie să poarte de grijă fraților mai mici să îndeplinească sarcinile cele mai dificile. În basmele englezești cunoașterea diferențelor dintre diferitele ranguri nobiliare (earl, lord, etc) este importantă fiindcă ea corespunde scării valorice a eroilor (The Black Bull of Norrway) Dacă traducătorul nu ține seama de aspectele culturale funcția educativă a basmului dispare rămânând dominantă funcția estetică. Aceasta nu trebuie ignorată, fiindcă cei mai mulți cititori nu conștientizează funcția educativă și sunt atrași de frumusețea basmelor.

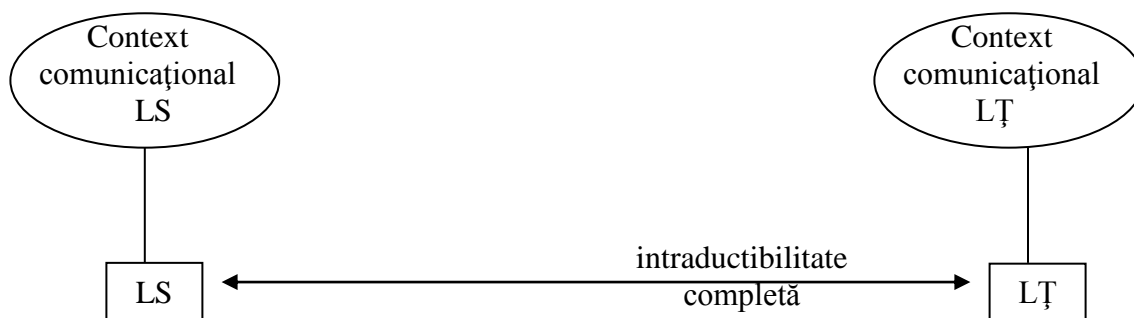
1.3. Procesul traducerii

Privind problema traductibilității Werner Koller distinge următoarele trei cazuri:

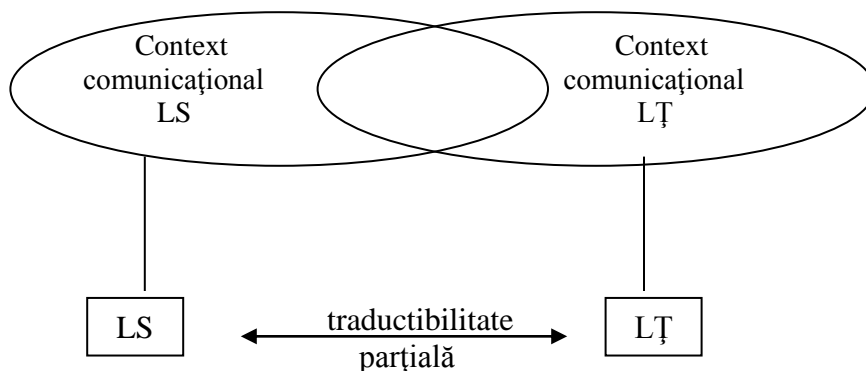
- Traductibilitate completă (absolute Übersetzbarkeit)



- Intraductibilitate completă (absolute Nicht-Übersetzbarkeit)



➤ Traductibilitate parțială (teilweise Übersetzbarkeit)



2.1. Aspecte practice

Traducerea reprezintă un caz particular de convergență lingvistică și se pune problema cât de fidel poate fi acest proces și dacă putem sacrifica frumusețea exprimării în fața fidelității sau fidelitatea în fața eleganței exprimării. În lucrarea de față am analizat câteva aspecte legate de traducerea baladelor și a basmelor. Vom analiza modul în care s-a făcut traducerea în cazul unor unități semantice caracteristice acestor creații.

2.2 Traducătorul între fidelitate și eleganța exprimării

Traducătorul pus în fața unui text tehnic va opta fără îndoială pentru o traducere cât mai fidelă cât mai aproape din punct de vedere lingvistic de original. În cazul traducerilor literare situația este ceva mai complicată, fiindcă o traducere fidelă din punct de vedere lingvistic poate pierde foarte mult din farmecul originalului. Traducerea literară presupune în același timp un transfer lingvistic, dar și un transfer cultural de aceea de multe ori traducătorul nu folosește un cuvânt echivalent ci o perifrază sau chiar o propoziție echivalentă. Astfel într-un basm animalier traducătorul a folosit pentru cuvântul „raită” expresia „good run” prin care sugerează plăcerea pe care a simțit-o eroul (un iepure) alergând prin pădure.

Bogdan Petriceicu Hasdeu comentează defavorabil prima traducere germană a basmelor românești din culegerea de basme și anecdote a fraților Schott. El scrie astfel în prefața la basmele lui Petre Ispirescu: „Intențiunea a fost lăudabilă, notițele și comentariile sunt foarte erudite, dar traducerea astfel încât abia mai este cu puțință a surprinde pe ici pe acolo o slabă scânteie de spirit național al românului” (B. P. Hasdeu p. 34) El nu reproșează acestei traduceri greșeli lingvistice (aspectele traducerii semantice) ci imposibilitatea traducătorilor de a înțelege și a transpune în limba germană modelul cultural românesc. Merită menționat faptul că această primă culegere a fost recent re-tradusă în limba română la prestigioasa editură Polirom.

2.3. Traducerea termenilor

Traducând în jurul anului 1900 unele balade populare din Muntenia în limba engleză, Elena Văcărescu, renunță la termenul impus de Alecsandri, baladă și găsește mai potrivită traducerea *luteplayer's song*, rezultată din echivalența *lute-alăută-cobză-lăutar*, considerat mai aproape de denumirea populară – cântece lăutărești

În aceeași culegere traducătoarele optează pentru păstrarea cuvântului *haiduc*, personaj important al cântecelor lăutărești, căruia nu îi găsesc un termen echivalent, dar pe care încearcă să-l adapteze fonetic **heiduck**.

2.4 Traducerea formulelor stereotipe

Formulele stereotipe reprezintă un element extrem de important în structura narativă a unui basm, deci ele nu pot fi în nici un caz ignorate. Formula *A fost odată ca niciodată* ... are deja o echivalență consacrată *Once upon a time/Es war einmal*. Aceasta nu este o traducere fidelă a formulei românești, dar conține ca și aceasta sugestia unui timp foarte îndepărtat. Alte formule sunt însă mult mai greu de tradus. Este mai ales cazul unor foarte frumoase și complicate formule de încheiere. Deoarece nu au un rol deosebit în comunicarea mesajului adeseori se renunță la traducerea lor, păstrându-se doar cea mai cunoscută dintre ele *Și trăiră cu toții fericiți împreună până la adânci bătrâneți* devine *And they lived happy (happily) ever after/Sie lebten froh und glücklich bis an ihr Ende* În cazurile menționate traducătorul nu a fost nevoit să recurgă la traducerea perifrastică, recomandată în lipsa echivalențelor [Andrei Bantaș- Elena Croitoru 1998], deoarece formule echivalente pot fi întâlnite în basmele și baladele tuturor popoarelor.

Structura basmului este ordonată de formulele narrative mediane care permit continuarea povești, trecerea de la o secvență narativă la alta. Una dintre cele mai des întâlnite este *merse și merse* menită să lege între ele probele pe care le are de trecut Făt- Frumos. Traducerea engleză, ca și cea germană *they journeyed on and they journeyed on/er ging und ging, hierhin und dorthin*, conservă repetiția ca formulă stilistică și ideea unei călătorii fabuloase spre destinații îndepărtate. [Tom Tit Tot-87, Basme românești - 53]

2.5 Traducerea numelor proprii

Aceași problemă se pune și în cazul traducerii numelor proprii. Acestea emit un mesaj comunicațional complex în care se îmbină aspecte estetice sociale și educaționale prin care povestitorul intenționează să influențeze psihologic auditoriul. Aspectul psihologic trebuie neapărat păstrat, fiindcă el este esențial în transmiterea valorilor morale ale epicii populare. Numele sunt subordonate unui cod mai general compus din totalitatea semnelor verbale și ne- verbale ce servesc la comunicarea unor intenții [I. Evseev –1987-p 11]

Analiza structurală și semantică a principalelor nume proprii din basmele românești evidențiază următoarele categorii de nume [Lidia Plăcintă -1995]

- Substantive monocomponente – Busuioc,
- Substantive bicomponente – a)subst –subst – Farul Pământului (Ironsmith)
b) subst- adj – Făt-Frumos
- Substantive policomponente – Statu- Palmă –Barbă Cot

Este evident că structurile complexe ridică și cele mai mari probleme de traducere. În cazul acesta trebuie realizată o traducere comunicativă prin care să se redea sensul denumirii, particularitate fizică sau morală.

Personajul principal masculin al celor mai multe basme românești se numește *Făt-Frumos*. Acest nume reprezintă un substantiv propriu compus dintr-un substantiv care conservă o formă arhaică Făt ce nu se mai folosește demult în limbă și un adjectiv cu valoare caracteriologică. Prima traducere în limba franceză a basmelor lui Petre Ispirescu (1863) folosește termenul *Bel Enfant* (făt-băiat-copil) în epocă traducerea este aprobată de exegeți ca Bogdan Petriceicu Hasdeu. O altă traducere realizată în 1963 de Marcel Saraș pune în circulație termenul folosit de atunci de toți traducătorii de limbă franceză sau engleză *Le Prince Charmant – Prince Charming*. [Mircea Constantinescu 43] Mai aproape de termenul românec este varianta propusă de

Ana Cartianu pentru traducerea poveștilor lui Petre Ispirescu. **-Prince Handsome**. Trebuie ținut cont de sensurile multiple ale adjectivului frumos în limba veche unde el avea și sensul de bun, ceea ce nu sugerează nici adjectivul **charming** și nici **handsome**.

În basmele germane eroul care corespunde acestui arhetip este denumit simplu **der Prinz**, termen care a fost preluat și de unii traducători ai basmelor românești, dar care este un termen mai depersonalizat decât originalul Făt Frumos. [Mircea Constantinescu 45] De aceea traducătorii (Mariana și Ioan Lăzărescu, Renate Hauser Sandu) folosesc termenul **Märchenprinz** pentru a reda aspectul caracteologic al sintagmei.

Un personaj asemănător lui Făt-Frumos este Greuceanu, eroul basmului omonim. Nu am găsit suficiente date pentru a face speculații privind originea numelui său, dar traducerea Anei Cartianu, **Broadsword**, merită menționată, fiindcă este foarte sugestivă pentru profilul moral al eroului, un viteaz a cărui forță stă în sabia sa.

Nume ca **Păcală** sau **Tândală**, deși structuri simple (monocomponente) trebuie explicate pentru că ele reprezintă derivări ale unor verbe ce sugerează trăsături de caracter. Unele traduceri încearcă să transcrie fonetic aceste nume (Pakala Tandala) dar, această soluție prin care se încearcă păstrarea valorii stilistice rezultate din fonetismul numelui pierde tocmai sugestia pe care o creează acest fonetism. O soluție mai adecvată mi se pare aceea prin care se încearcă găsirea unor echivalențe care să creeze sugestii asemănătoare. **Rilă Iepurilă** devine **Tabbit the Rabbit**. Numele calului **Galben de Soare** în basmul românesc devine în traducere **Sunlight-Yellow**. Unele personaje cunoscute în toată lumea au chiar o traducere totală a numelui **Albă ca Zăpada** (**Snow White, Schneewittchen**) sau parțială **Cenușăreasa** (**Cinderella, Ashenputtel**-culegerea Fraților Grimm).

Traducerea unor substantive compuse germane, reprezintă nume ale unor personaje de basm cum ar fi **Schneeweisschen** și **Rosenrot** s-a făcut prin găsirea unor echivalențe și în planul reprezentărilor plastice. Numele celor două personaje marchează diferența lor caracteriologică și apartenența la același grup. Una este un trandafir alb, cealaltă un trandafir roșu. În română **Schneeweisschen** devine **Nalba** (**alb – dalb - nalb**), iar **Rosenrot Răsură** (denumire dialectală pentru măceș).

Un alt personaj specific basmului românesc este **zmeul**. Acest substantiv comun funcționează și ca substantiv propriu, fiindcă este folosit ca apelativ, fără alte precizări. El devine în traduceri în limba engleză și germană **Dragon/Drache** dar, aceeași traducere este folosită și pentru balaur. Este evident că zmeul este o reprezentare antropomorfă, o creatură fantastică care are capacitatea de a se mezamorfoza. Dragonul este o reprezentarea zoomorfă, metamorfozele sale rămânând în acest plan. Traducerea a avut în vedere mai puțin identitatea semantică cât echivalența de funcții. Dragonul are în basmele englezești o funcție asemănătoare cu aceea a zmeului, el fiind cel care răpește fecioarele și îi asuprește pe oamenii simpli. Traducătoarea Ana Cartianu traduce zmeu prin **Giant** folosind și forma de feminin **giantess**. Soluția respectă antropomorfismul personajului și valențele sale fantastice, dar asemeni lui dragon nu este suficient de precisă. Romulus Vulcănescu consideră însă că zmeii, datorită comportamentului lor se trag din căpcăuni și nu din uriași, considerați “făpturi de proporții colosale...de felul lor pașnici, însă foarte periculoși când se enervau. [R. Vulcănescu - 255]

Aceleași probleme le ridică și traducerea termenului **zgrițuroaică**, personaj fantastic ambivalent (zomorf și antropomorf) asemănător în multe privințe zmeului dar aparținând genului feminin. În traducerea volumului de basme și povești populare englezești, Tom Tit Tot, traducătoarea folosește termenul **zgrițuroaică** pentru a traduce **sorceress**. În acest caz termenul nu este folosit pentru a denumi personajul fantastic ci, pentru a evidenția caracterul și vârsta personajului, vrăjitoarea Kalith.[English Fairy Tales – 10]

Un personaj înrudit cu aceasta este *Gheonoaia*. Dicționarele consideră acest cuvânt un regionalism pentru ciocănitore, ceea ce explică de ce Ana Cartianu folosește în traducerea sa cuvântul *woodpecker*. Traducerea corectă în plan semantic nu este suficientă în plan comunicațional. În basmele românești gheonoaia este un personaj fantastic negativ, rezultat dintr-o formă umană degradată. “ Poporul român a născocit pentru fetele încredute, neascultătoare, fudule și răutăcioase o pedeapsă grozavă, care le-a venit din blestemul părinților ori din supărarea unor zâne. Aceste fete sunt prefăcute în zgrițuroaice, gheonoaie ori scorpii, îngrozitoare la vedere și atât de urâte pe cât le e răutatea de mare. [M. Olinescu- 480]

Sora gheonoaiei este *Scorpia* al cărei nume Ana Cartianu îl traduce prin *she-Scorpion*. Traducătoarea optând pentru termenul scorpion a avut fără îndoială în minte explicațiile lui G Dumezel care arată că numele acestei vietăți fantastice este de origine iraniană și înseamnă animal veninos. Ea reușește totodată să păstreze sugestiile fonetice ale denumirii, iar prin adăugarea pronumelui întărește caracterul lui antropomorf și feminin.

Soluția adoptată de unii cercetătorii care păstrează aceste nume netraduse, nu ni se pare cea mai bună, deoarece reduce valoarea mesajului artistic în cazul unui cititor obișnuit.

În balada “*Soarele și luna*” (*The Sun and the Moon*) traducătorul Leon Levițchi trebuie să găsească echivalentul unui nume propriu arhaic *Iova* (nu știm dacă această transformare se datorează aspectelor dialectale sau a rezultat prin transformările inerente circulației orale). În mod cert ea devine Eva prin alăturarea lui Adam, ceea ce duce la traducerea prin Eve.[Miorița p. 105]

În aceeași baladă traducătorul trebuie să păstreze numele *Ileana Sânziana*, nume pe care soarele îl folosește când se adresează lunii. În literatura populară acest nume este sinonim cu frumusețea desăvârșită. În varianta engleză acest aspect semantic poate fi descifrat cu ajutorul versurilor următoare, două comparații care sugerează frumusețea. *The Lady of flowers / the carnation bowers*. În schimb Ana Cartianu schimbă numele basmului omonim din culegerea lui Petre Ispirecu în *The Horse that saved a kingdom*, fiindcă îl consideră mai interesant pentru orizontul cultural al cititorului cărui i se adresează traducerea.

În balada *Corbea*, moartea eroului este redată printr-o nuntă imaginară în care mireasa este un personaj misterios *Jupâneasa Carpena*. Lectura textului ajută azi la descifrarea metaforei, Carpena este de fapt țeapa, haiducul fusese osândit la moarte prin tragere în țeapă. Probabil în epocă țepele erau din lemn de carpen. Traducătorul Leon Levițchi redă semnificația în engleză traducând acest nume prin *Hornbeam* (cf Oxford Dictionary) lemn de esență tare

3 Probleme stilistice

3.1. Exprimarea atitudinii admirative prin superlative

Atitudinea povestitorului față de personajele sale este exprimată clar, fiind determinată de funcția educativă a basmului. O modalitate stilistică frecventă este folosirea superlativelor. Sintagma *spuma laptelui* folosită adeseori pentru a realiza portretul unui personaj feminin este tradusă –*milk and lily white* (traducător Leon Levițchi) iar *Puternice Soare/Ești puternic mare*, devine respectând sensul expresiei *..mighty Sun/Second unto none*

Traducerea versurilor *Domnul se îndura /Mreană c-o făcea* se realizează prin echivalența în plan semantic a verbului se îndura cu o expresie care conține aceeași sugestie emoțională *God’s heart was not marble* dar care apelează la o expresie specifică limbii țintă.

3.2 Echivalențe semantice datorate versificației

Pentru expresia deja menționată referitoare la soare, traducătorul a optat pentru respectiva variantă deoarece în acest fel respecta ritmul și rima bladei. Fără îndoială că același considerent a influențat și traducerea versurilor *O mreană de mare /Cu solzii de zare* prin *A sea–barbel fair/ With thin scales of air*.

4. Concluzii

Transpunerea textelor dintr-un model cultural în alt model cultural este foarte dificilă. David Johnston mărturisește că a fost nevoit să accentueze prin artificii de limbaj latura comică a unora din personajele lui Lope de Vega pentru a reda în întregime semnificațiile pe care personajele le aveau în textul original. El consideră că este de datoria traducătorului să facă tot ceea ce poate pentru a păstra axa tematică a operei. (David Johnston p 28) Aceasta mi se pare că este soluția ideală și în cazul unor personaje de tipul Păcală, Tândală sau Statul Palmă Barbă Cot sau chiar Ileana Sânziana sau Făt-Frumos. Decizia trebuie să aparțină fiecărui traducător deoarece după ce a fost parcursă etapa obligatorie a traducerii fidele el trebuie să înceapă munca de re-creație a textului.

Traducerea unui text reprezintă pentru cel care o realizează o minunată călătorie într-un teritoriu ce îi este la început necunoscut, dar care îi devine familiar pe măsură ce începe să-l descifreze și care îi oferă în final mari satisfacții. Prin traduceri se realizează cunoașterea unor comunități foarte depărtate, oamenii ajung să se cunoască și să se înțeleagă mai bine unii pe alții

BIBLIOGRAFIE

1. Bantaș, Andrei –Croitoru, Elena –*Didactica traducerii* ed. Teora –bucurești 1998
2. Bârlea, Ovidiu- *Mică enciclopedie a poveștilor românești* Editura științifică și enciclopedică, București, 1976
3. Bell, T Roger *Teoria și practica traducerii*, Polirom, Iași, 2001,
4. Bernea, Ernest- *Cadre ale gândirii populare românești*- Cartea Românească, București, 1985,
5. Chevalier Jean, Gheerbrant- *Dicționar de simboluri*- ed. Artemis, București 1994
6. Constantinescu, Mircea –*Triumful lui făt Frumos*-Ed. Albatros -Buc. 1979
7. Draganovici, Evemarie – *Zur Rolle des Übersetzers im Übersetzungsprozess in Diversitatea lingvistică și culturală factor al dezvoltării europene*, Ed. ASE, București, 2002
8. Evseev, Ivan – *Simboluri folclorice* – ed. Facla timișoara- 1987
9. Koller, W. – *Einführung in der Übersetzungswissenschaft*, Quelle&Meyer, Wiesbaden, 1992
10. Ghinoiu; Ion – *Sărbători și obiceiuri românești* –ed. Elion, 2002
11. Olinescu, Marcel– *Mitologia românească* Cartea românească –1944.
12. Plăcintă, Lidia – *Analiza semantico- structurală a numelor proprii folclorice* Chișinău- ed. Universitatea de stat din Moldova -1995
13. Rusen, Andreea – *Sprache, Denken und Kultur – Kulturspezifisch der Übersetzung in Diversitatea lingvistică și culturală factor al dezvoltării europene*, Ed. ASE, București, 2002
14. Ursache, Petru – *Etnoestetica* –institutul European , Iași ,1998
15. Vulcănescu, Romulus – *Mitologie română*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985
16. *** - *English fairy tales*, Wordsworth, 1994
17. *** - *Tom Tit Tot. Basme și povești populare englezești*, Saeculum, București 2001
18. *** - *Basme românești* (trad. în lb. germană Mariana Lăzărescu, Renate Hauser Sandu, Ioan Lăzărescu), ed. Cantemir, București 1993
19. *** *Miorța –balade populare românești* – Editura pentru literatură 1966 – București
20. *The golden bough* – The simple splendor of a character – The Romanian Peasant editor Aurora Fabritus și Irina Nicolau nr. (2) 4 – 1996
21. *** *The Concise Oxford Dictionary fifth edition* Oxford at Clarendon Press- 1964
22. *** - DUDEN Deutsches Universal Wörterbuch, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1996